

ЕКОНОМІКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 33.1 (0758)

Кулішов В.В.,
к.е.н., професор кафедри міжнародної економіки
Криворізького економічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
заслужений працівник освіти України

КЛАСТЕР – ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Виходження національних економік у глобальний простір сприяє підвищенню стійкості темпів зростання ВВП. Особливо це відноситься до країн з відкритими фінансовими ринками. Дослідження спеціалістів МВФ дозволили виділити важливий граничний ефект, який зводиться до наступного: якщо фінансова відкритість економіки перевищує певну межу, тоді макроекономічна стабільність суттєво знижується. При вимірі фінансової відкритості відношенням валових іноземних активів і зобов'язань резидентів даної країни до ВВП, граничний ефект починає діяти при рівні відкритості біля 50%. Це пояснюється тим, що в умовах фінансової відкритості прилив капіталу в країну знижує відсоткову ставку, збільшує капітальні вкладення і, тим самим, створює сприятливі умови для прискорення економічного зростання. При цьому, приблизний інтегрований показник частки транснаціональної економіки в усьому світовому господарстві займає близько однієї четвертої. Він задовольняє потреби населення розвинутих країн світу. Сюди можна додати біля 10% елітарного населення інших країн.

Отже, сумарно населення планети, яке знаходиться у сфері впливу транснаціональної економіки з позицій його життєзабезпечення і життєствердження, орієнтовно становить 20-25% населення Землі. Доходи іншої частини населення планети не дозволяють його віднести до цієї сфери. Зрозумілою є гіпотетичність такого підходу: адже, як видно, до меж дії принципу гармонійного резонансу наближається лише сектор привласнення глобальних умов забезпечення гідного життя та ствердження людини як особистості вищезазваної частини населення.

Таким чином, можна стверджувати лише про часткову транснаціоналізацію, а не про глобалізацію світової економіки. Якщо ж врахувати ще і рух потреб, то економіка світу ще далі відсунеться від площини «золотого перетину». Але якщо дотримуватися того, що у світовій економіці глобальні форми досягли рівня 20-25%, то це означає втягнення її у полосу стабільної глобалізації. Відповідно, постає питання про основний вектор його розвитку на сучасному етапі.

На стику цих двох явищ виникає новий синтез, який творить глобальні та спадкує національні форми і назва якому «кластери», «кластеризація».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі присвячено і випущено друком у світ значну кількість наукових робіт, навчально-методичної літератури, у яких розкриваються питання визначення поняття «кластер», сутності кластерного аналізу, класифікації кластерів, які знайшли своє відображення у працях таких авторів-науковців як О. Білорус [1], О. Кузьміна, В. Жеруха [6], П. Мазурок, Б. Одягайло, В. Кулішов [7], О. Богма [3,4], Ю. Ковальова [5] та інші.

Питаннями, пов'язаними з принципами роботи кластерів, з інноваційністю економіки займалися багато науковців як українських, так і зарубіжних. В опублікованих працях розкрито сутність кластерного аналізу, подано визначення поняття «кластер», здійснено класифікацію кластерів, показано роль інноваційного розвитку економіки, висвітлено досягнутий досвід використання кластерних моделей тощо.

Аналіз літературних джерел свідчить, що не існує універсальної концепції розвитку підприємств та окремих територіальних утворень. Оскільки кожне з них вирізняється своїми характерними особливостями, то особливого значення набуває локальна політика і, передусім, локальна стратегія інноваційного прогресу, яка часто формується саме завдяки кластерному підходу. Як зауважують дослідники, розуміння кластерної ідеології у світовій спільноті швидко зростає, а кластери стають

ключовим компонентом багатьох соціально-економічних стратегій. Даний напрямок науки передбачає низку перспективних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття теоретичних і методичних засад розуміння поняття «кластери», «кластеризація», їх сутності, розгляд впливу моделей та наслідків кластеризації на інноваційний шлях розвитку світової та національної економік.

Виклад основного матеріалу дослідження. У даному контексті варто уточнити зміст поняття «кластер». За Великим тлумачним словником української мови, кластер – це підмножина об'єктів з певними наборами ознак, які виявляються під час кластерного аналізу. У «Вікіпедії» [4], а також у низці праць [3; 8; 9] подаються такі дефініції:

- географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки, послуги і мають спільні можливості або загрози;

- це галузеве або територіальне добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють з науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями й органами влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону;

- це мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозалежних у процесі створення доданої вартості;

- це група розташованих на території поселення або поблизу його взаємозалежних підприємств та організацій, які доповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного;

- це група локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих послуг тощо, науково-дослідних та навчальних інститутів, інших організацій, які доповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного.

Як бачимо, практично кожна з наведених дефініцій містить одні й ті самі ключові слова, а саме: об'єднання, співпраця, конкуренція, спеціалізація, географічна концентрація, підприємства, наукові установи і т. д. Тому є підстави резюмувати, що головною ідеєю концепції кластерингу є створення кооперативних зв'язків між підприємствами-виробниками, підрядниками, постачальниками ресурсів і технологій, а також між науково-дослідними та фінансово-кредитними установами. Така кооперація та спеціалізація дають змогу учасникам кластера підвищувати ефективність своєї діяльності, швидше запроваджувати нові технології та продукти і т. д. Підприємства-учасники кластера, з одного боку, конкурують між собою, а з другого – спільно працюють над пошуком нових шляхів вирішення різноманітних проблем (серед них – постачання ресурсів, доступ до нових ринків збуту тощо). Таким чином, у межах кластера відбувається своєрідне поєднання конкуренції та кооперації.

Заслугує на увагу думка О. Кузьміна та В. Жежухи, які запропонували наступну дефініцію: кластер являє собою добровільне об'єднання географічно сконцентрованих, незалежних один від одного суб'єктів господарювання (підприємств, навчально-наукових установ, банків, страхових компаній тощо) та органів державної влади без створення окремої юридичної особи для спільної діяльності у сфері підприємництва, для ефективнішого використання ресурсів, стимулювання інноваційності, а також здобуття економічного ефекту [6].

Головне у структурі кластерів – це розповсюдження інновацій та налагодження соціальних зв'язків по всій системі створення вартості і соціокультурних цінностей. Це дозволяє мінімізувати транзакційні і трансформаційні витрати та підсилити конкурентоздатність нації. Єдине логістичне вікно для взаємодії з зовнішнім середовищем дозволяє налагоджувати кооперативні міжнародні зв'язки. На світовому ринку кластери присутні як єдині агенти мережі і конкуренції, що дозволяє їм виступати рівноправними суб'єктами і протистояти пагубним тенденціям конкуренції. Фахівці у наукових працях подають різноманітні класифікації кластерів. Зокрема, за ознакою інноваційності виділяють такі види кластерів:

- побудовані на знаннях і характерні для підприємств, що належать до секторів з високою інтенсивністю досліджень та розробок. Утворюються, зазвичай, навколо провідних науково-дослідних установ регіону чи держави, найчастіше – у фармацевтичній, хімічній промисловості, а також у літакобудуванні;

- залежні від постачальників. Мають форму підприємств, інноваційна діяльність яких залежить, перш за все, від здатності співпрацювати з розробниками інноваційних товарів чи технологій. Зустрічаються у сільському та лісовому господарстві;

- побудовані на інформації. Характерні для підприємств, що оперують складними системами перетворення інформації з метою надання спеціалізованих послуг своїм клієнтам. Діють у фінансовій, видавничій сферах, а також у туристичній галузі;

- спеціалізовані на постачанні. Утворюються підприємствами, що здійснюють великі витрати на дослідження та розробки, коли увага приділяється продуктовим інноваціям та взаємозв'язкам зі

споживачами. Характерні для підприємств, що виробляють специфічні товари (наприклад, програмне забезпечення);

- побудовані на створенні інноваційних технологій. Господарючі суб'єкти, що входять до них, займаються розробкою та впровадженням, зацікавлені у інноваційних технологіях. Такі кластери зустрічаються найчастіше у машино- та приладобудуванні [4; 6].

Фундаментом факторів спеціалізації і якості продукції виступають умови виробництва, які створюються за рахунок взаємного сполучення людських, природних та матеріальних ресурсів, капіталу, фізичної, адміністративної та науково-технологічної інфраструктури. Суміжні і допоміжні галузі забезпечують впровадження інновацій, що підвищує їх конкурентоспроможність. Зростання конкурентоспроможності кластера неможливо без наявності витонченого і досвідченого місцевого споживача, вимоги якого випереджають попит на інших ринках і є "наріжним каменем" для глобального попиту на нові товари.

Новизна взаємодії у кластері обумовлює зростання продуктивності за рахунок інновацій в технологічній та інформаційній сферах і виникнення нових напрямків бізнесу, які розширюють межі кластера. Нові соціальні зв'язки створюють умови для координації і кооперації заради взаємної вигоди. Система соціальних відносин інтегрує економічних суб'єктів у єдину спільноту. В результаті, виникає капітал спілкування, співробітництва, взаємодії, взаємної довіри, взаємодопомоги, колективізму, соборності.

Відкритий діалог дозволяє людям обмінюватися досвідом, навчатись один у одного. Інтелектуальні здобутки одних соціалізуються і стають надбанням інших. Соціальна кваліфікація людей підвищується і вони здобувають інтелектуальні переваги, що є фактором зростання конкурентоспроможності.

Більш того, вдається запобігти появі негативного соціального капіталу або усунути його і, тим самим, уникнути збитків від протидії груп інтересів.

Взагалі, *кластери* – це об'єднання реальної і віртуальної інтеграції. В більш конкретному розумінні кластер представляє собою мережу незалежних виробничих сервісних фірм разом з їх постачальниками, творців технологій і ноу-хау, до яких відносяться університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії тощо. Сюди також входять такі сполучні ланки як брокери і консультанти. Кінцевою ланкою єдиного ланцюжка створення вартості – є споживачі.

Вперше на серйозному науковому рівні про кластери повів мову М.Портер, коли у 1990 році вийшла у світ його стаття „Конкурентні переваги країн”, у якій він висунув теорію національної, державної і місцевої конкурентоспроможності у контексті світової економіки. Він також розробив систему детермінант конкурентної переваги країн, яка отримала назву „конкурентного ромба”. Основні групи таких переваг наступні:

- факторні умови: людські і природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, в тому числі і фактори якості життя;

- умови внутрішнього попиту: якість попиту, відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку, розвиток обсягу попиту;

- суміжні й обслуговуючі галузі (кластери галузей): сфери надходження сировини, напівфабрикатів, обладнання, сфери використання сировини, обладнання і технологій;

- стратегія і структура фірм, внутрішньогалузева конкуренція: цілі, стратегії, способи організації, менеджмент фірм, „внутрішньогалузева конкуренція”.

Крім того, існує дві додаткові змінні: випадкові явища та державна політика. Кластерам у цій системі відводиться провідна роль. Тому досліджувалась їх природа, масштаби, організаційні форми, вплив на конкурентоспроможність міста, галузі, регіону, країни і навіть декількох країн, зв'язок з продуктивністю, інноваціями, розвитком економіки, інвестиціями, життєвий цикл кластера, глибина та складність цього феномена.

У наш час у соціально-економічному розвитку будь-якої країни зростає значення окремих територіальних утворень (регіонів, областей), у межах яких функціонують підприємства. Цим зумовлені переорієнтація економічних досліджень на регіональний рівень і пошук шляхів формування конкурентоспроможних регіонів.

Наукові джерела трактують територіальне утворення як економічний простір, що характеризується певною інноваційністю та конкурентоспроможністю. Саме ці дві ознаки стають найважливішими характеристиками окремих територіальних утворень у країнах з ринковою економікою. Ще зовсім недавно у нашій науковій літературі мова йшла тільки про другу з двох названих ознак. Світова фінансова криза, загострення конкуренції на ринку товарів та послуг, ресурсні обмеження, падіння попиту, технологічний застій тощо спонукали вітчизняних теоретиків і практиків звернутися до питання інноваційності, яка дасть змогу територіальному утворенню здобути конкурентну перевагу у довгостроковій перспективі через активний розвиток окремих підприємств того чи іншого територіального утворення.

Об'єднання у кластер на основі вертикальної інтеграції формує не еkleктичну концентрацію різноманітних знань і технологічних винаходів, а певну систему розповсюдження нових знань і технологій. При цьому, найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновації у конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера.

Як приклад, можна навести створення кластеру на базі унікального вищого навчального закладу сучасного типу, який органічно об'єднав державні вищі навчальні і науково-дослідні структури Криворізького залізорудного басейну – ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Висновки з данного дослідження. Отже, можна зробити ряд тверджень, а саме «кластери», «кластеризація» сприяють:

- по-перше, відбувається при участі державних установ;
- по-друге, спирається на соціальний капітал, передусім на довіру;
- по-третє, оптимізує логістичні операції;
- по-четверте, мінімізує трансформаційні і трансакційні витрати;
- по-п'яте, ліквідує конкуренцію підприємств, замінюючи її конкурентоздатністю галузі, регіону і навіть країни;
- по-шосте, поєднує системи нагромадження вартості та системи нагромадження соціальних та індивідуальних нематеріальних цінностей;
- по-сьоме, інтегрує національні і наднаціональні мережі задоволення потреб певних спільнот як у явному, так у неявному (віртуальному) вигляді.

Процес кластеризації набуває сили не тільки у розвинених країнах, а й у країнах, що розвиваються, та у транзитивних державах. Більш того, об'єктивні передумови інтенсифікації цього процесу знаходять суб'єктивне підґрунтя для свого подальшого зростання у вигляді ефективних кластерних стратегій, які базуються на центрах ділової активності. Кластерні стратегії особливо широко використовуються у країнах Європи і виступають як новий вектор розвитку світової економіки. При цьому, географічні межі кластера відтворюють економічні реалії і не обов'язково співпадають з адміністративними і політичними кордонами. В той же час, його формальні географічні кордони сприяють особливим контактам і тісній взаємодії агентів внутрішнього ринку, стимулюють нагромадження соціального капіталу, критична маса якого є фундаментом інноваційного розвитку.

Література

1. Білорус О.Г. Глобальний конкурентний простір : монографія / О. Білорус та ін. – К. : КНЕУ, 2007. – 680 с.
2. Богма О.С. Кластери і технопарки – основа переходу вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку / О.С. Богма // Вісник Хмельницького національного університету, т. 3. – 2006. – № 6. – С. 189-193.
3. Богма О.С. Розвиток підприємств машинобудівного комплексу на основі кластерного підходу : автореф. дис. ... канд. екон. наук. / О.С. Богма. – Запоріжжя: 2008. – С. 3-5.
4. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
5. Ковальова Ю. Кластер як новий інструмент модернізації економіки / Ю. Ковальова // Схід. – 2007. – № 5 (83). – С.9-13
6. Кузьмін О. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. – 2010. – №2 (579). – С. 16-17.
7. Мазурок П.П. Глобальна економіка : навчальний посібник / П.П. Мазурок, Б.М. Одягайло, В.В. Кулішов. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 208 с.
8. Markiewicz J. Oczekiwania na usługi ze stronv instvtucii otoczenia biznesu z zakresu szeroko pojetej innowacyjnosci. Ranort s badania / Markiewicz J. – Szczecin, 2007. – S 101.
9. Perspektywy rozwoju malych i srednich przedsiebiorstw wysokich technologii w Polsce do 2020 roku / Wojnicka E., Klimczak P., Wojnicka M., Dabkowski J. – Warszawa, 2006. – S. 85.